

Sayat Nova haqqında həqiqətlər

(Aşıq, azərbaycanlı və müsəlman Şeyx Sayat Novaya - Harut Seyidə qarşı 200 ildən artıq davam edən erməni terroru)

Ermənistan hakim dairələri Sovet imperiyasının dağılması ərəfəsində fürsətdən istifadə edib öz havadarlarının köməyi ilə bütün azərbaycanlıları qədim ata yurdundan silah gücünə qovub çıxarmağa, Dağlıq Qarabağı zəbt etməyə hazırlaşmağa başladılar. Bir vaxtda Azərbaycanda bu fəlakətin qarşısı alınmadı. Bakıda Azadlıq meydanında hər gün etiraz mitinqi keçirən xalqın səsi eşidilmədi.

O zaman Azərbaycan MK rəhbərliyi Qarabağa Azərbaycan-erməni dostluğu haqqında söhbət aparmağa müəhləyə gəndərdi.

Mənə də xüsusi tapşırıqla Sayat Novanın şeirlər toplusunu, Azərbaycan, gürcü və erməni dilində əlyazması olan “Dəftər”ini ön sözlə nəfis şəkildə tərtib və nəşr etdirmək tapşırılmışdı. Biz dost rolunda çıxış etməklə “donuzu darıdan çıxarmaq niyyətində idik”.

Cənubi Qafqazda Sayat Nova xalqlar dostluğunun nəğməkarı kimi təbliğ olunurdu. Onun yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıq məndə qəti bir fikir oyatmışdı ki, əgər Sayat Nova ermənidirsə, “Dəftər”indəki şeirlər onun orijinal əsəri ola bilməzdi. Bu, olsa-olsa Azərbaycan və gürcü dillərini bilən bir erməni aşığının öz repertuarı üçün Cənubi Qafqaz xalqlarının bədii ədəbiyyatından seçmələri öz “Dəftər”inə köçürməsi ola bilərdi. Orta əsr Azərbaycan poeziyasına dərin bələd olan bir mütəxəssis axtarırdım ki, tədqiqat aparıb “Dəftər”dəki şeirlərin müəlliflərini müəyyən edərsin. Onda məlum olardı ki, bu şeirlər ayrı-ayrı şairlərə məxsusdur. Mən uzun illər bu barədə düşünürdüm.

Sayat Əmirzadənin “Respublika” qəzeti redaksiyasına təqdim etdiyi tədqiqat əsəri mənim heyratımə səbəb oldu. Sən demə, Sayat Nova azərbaycanlı imiş.

İstedadlı tədqiqatçı alim S.Əmirzadə həmkarı Sara Sərablı ilə Sayat Novanın külliyyatını dərin-dərinə araşdırmaqla təkzib edilməyən tutarlı dəlillərlə iki yüz ildən artıq sirrini özündə gizlədən, erməni mənəvi terrorunu ifşa edən qeyri-adi problemi - açılması mübhəm düyünü açmışlar. Onlar faktlarla Sayat Novanın kimliyini sübut etmişlər.

Necə deyirlər, dərəni xəlvət görən erməni alimləri tülküsayığı özlərinə irsən xas olan xəyanət yolu ilə Cənubi Qafqazda millətlər arasında üç dildə çalıb-çağırən nəğməkarın erməni əsilli olmasını təbliğ etməklə özünükləşdirə bilmişlər. Mənəvi terror erməniliyin hiylə və qədarlıqla reallaşdırdığı yaşam həyat tərzidir.

Müəlliflər S.Əmirzadə və Sara Sərablının birgə elmi axtarışları nəticəsində orta əsrlərin dumanında dolaşıqlığa düşən sayatnovaşünaslığa tam aydınlıq gətirilmişdir.

Gürcüstanın “Kvira” İnformasiya Agentliyində və “Respublika Qruzia” qəzetində görkəmli alim Bondo Arveladze elmi ictimaiyyətə ünvanladığı məqaləsində Tbilisidə rus dilində “Merani” nəşriyyatının 2017-ci ildə nəşr etdiyi “Sayat Nova: Mən dostumun hicr ilə oyandım” monoqrafiyasında yüz əlli ildən çox erməni əsirliyində olan Sayat Nova və onun poetik irsi haqqında gizlədilmiş, təhrif olunmuş həqiqətin aşkara çıxarılmasından söhbət açır.

“Respublika” qəzeti redaksiyası böyük zəhmət və ciddi axtarışların nəticəsində Sayat Nova haqqında həqiqəti “kəşf” edən müəlliflərin dəyərli əsərinin məzmununu ehtiva edən, dolğun təsvir yaradan açıqlaması ilə oxucuları tanış etməyi vacib bilir.

Teymur ƏHMƏDOV.

(əvvəli 14, 15 və 17 iyul tarixli saylarımızda)

Sayat Novanın bioqrafiyası, xüsusən onun həyat tərzini, erməni monastirində dustaq edilməsi və ölümü səbəbləri çoxsaylı spekulasiya və mübahisə predmeti olmuş, bu da öz növbəsində müxtəlif bədii uydurma və fərqli miflərin yaranmasına zəmin yaratmışdır. Prof. Q.Abov yazır ki, onun atası - maxtesi vətəninə tərk edərək sürgün edilib ölkədən ölkəyə dolaşan ermənilərdən olmuşdur. Görünür o, Yerusəlimə gedib “maxtesi”, yəni Yerusəlimdə olmuş fəxri adını almaq imkanına malik, böyük maddi vəsaiti olan sənətkar, yaxud tacir imiş.

Bu məlumat S.Qaysaryan tərəfindən şübhə altına alınır: “atasına gəldikdə onun adına müqəddəs yerləri ziyarət etmək üçün Yerusəlimə zəvvarlığa getmiş adamlarda olduğu kimi fəxri “maxtesi” sözü əlavə edilirdi. O zaman belə fəxri adı təhkimçi insanın daşıya bilməsi ağlabatan deyil”.

Sonralar İ.Nalbandyan bu haqda məlumat verərkən artıq əlyazma mənbəyinə istinad edir: “Şairin valideynləri haqda məlu-

matlarımız kifayət qədər qənaətbəxşdir. Xaxi kəndində üzü köçürülmüş bir əlyazmanın konofonunda Sayat Nova atası maxtesi Karapet və anası Sarranın adının çəkilməsini istəmişdir. Şairin atası minlərlə erməninin taleyini yaşamışdır: doğma şəhəri Hələbi tərk etmiş və Gürcüstanda sığınacaq tapmış və orada Sarrayla rastlaşıb evlənmişdir. “Maxtesi” titulu onu göstərir ki, Karapet Yerusəlimin müqəddəs yerlərini ziyarət edib”.

Lakin bu məlumatlardan Sayat Novanın atasının adının nə olduğunu anlamaq çox çətindir, belə ki, çoxsaylı müəlliflərin bu haqda söylədikləri müxtəlifdir. Bəziləri Karapet adı haqda danışanda müqəddəs incəsənət hamisini nəzərdə tutur, digərləri bunun Sayat Novanın atasının öz adı olduğuna inanırlar.

Öz növbəsində erməni yazıçısı Zarzand Daryan özünün “Sayat Nova” romanında Karapetin (guya şairin atası) müsəlmanların “hacı” tituluна malik olmasından xəbər verir. Bu məntiqsiz faktı göstərək: “İndi Arutin (yəni Sayat Novanın) həvəsi artıq hacı Karapeti narahat etmirdi. Ata oğlundan və

onun taleyindən razı idi. Bir çox qonşu ona həsəd aparırdı və onu ağa deyər çağırırdılar, əgər Karapet qürurla hacı adını daşımazsa: bu hamıya onun Yerusəlimin müqəddəs yerlərini ziyarət etdiyini xatırladırdı”.

Beləliklə, erməni müəlliflərinin yalan məlumatlarına söykənərək belə anlamaq olar ki, Sayat Nova müxtəlif dini məzmunlu iki titulu daşıyıcısı olub və bu da son dərəcə çətin izah olunan şeydir. Bütün bunlar onu göstərir ki, bir müəllif “hacı” müsəlman titulu erməni dilinə “maxtesi” kimi uyğun tərcümə etməmiş, o biri isə əsl titulun izini saxlamışdır.

Belə ki, orijinalda Azərbaycan dilində yazılmış “Könül” şeirində Sayat Nova söz oyunuyla atasının da, anasının da müsəlman olduğunu ustalıqla sifələmişdir. O İslam kimliyini bütün müsəlmanlar üçün yaxın olan “Beytim” (Kəbə) sözüylə vermişdir:

*Həqq yaratmış küllü aləm vətəni
Aç gözün bu beytim (gör) və tanı,
Sayat Nova deyər atam vətəni
Soruşanlar ya Hələbdə, ya Adana.
Aç gözün bu beytim (gör) və tanı* sözləri ilə və ilk iki misradakı bütün deyilənlərə aid

olan bu hissəciyinin iştirakı *beytim* sözünün mənasına işarə alınır. Burada şeirdəki beytdən danışılır, *beytim* sözünün ikinci mənası, yəni *mənim evim* nəzərdə tutulur.

Ensiklopedik “İslam” lüğətindəki məlumatda deyilir ki, ... İbrahim dinini dirçəldərək İslam mədinə surələrində əl-beyt, beyt əl-hərəm, əl-beyt əl-muhərrem, yaxud beyti - “mənim evim”, yəni “Allahın evi” — əl-Kəbəyə düzgün sitayiş mərasimini bərpə edirdi”. Kəbə Məkkədə İslamın mənəvi mərkəzi və hər bir müsəlmanın mənəvi vətəni sayılır.

“Slova velikix mudreçov” adlı başqa şeir var və bu, erməni tədqiqatçılarına Sayat Novanın erməni millətindən olduğunu *sübut etməyə* xidmət edir. Rus mətni belədir:

*Tem ktos rassvetom na Vostok
Ne vzqlyanet, — eto im ne vprok.
Sayat Nova ot nix dalek,
On v vere tverd, on armyanin.*

Lakin tərcümənin “Dədə olan”ın orijinalı ilə müqayisə tərcüməsinin azərbaycanca orijinalı təhrif etdiyini göstərir. Azərbaycanca mətn uzun axtarışlardan sonra nəhayət ki tapılıb.

*Gündoğanda qiblegahi,
Kəcbaxanlar çəksün vahi,
Sayat Nova din İsayi
İnkər etməz, ermənidir.*

Bu misraları təfsir edərkən aydın olur ki, Sayat Novanın düşüncələrində dinin ritual təlimatları *qiblegaha* münasibət baxımından qiymətləndirilir.

Qiblegah sözünün mənası: 1. dini ibadət müqəddəs yeri, Allaha ibadət üçün bina, Kəbə-Məkkədə müsəlmanların ibadət zamanı üzlerini tutduqları müqəddəs məbəəd. İstifadə olunan sonrakı - *gündoğan* sözünün mənası: 1. Şərq (gün çıxan yerdə üfün bir hissəsi); 2. gün çıxan zaman. 3. Şərq tərəf.

Azərbaycanca şeirin rusca tərcüməsində *qiblegah* - Kəbə sözü atılıb, dindarların çevrildiyi istiqamətin təsviri üçüncü iki dəfə *gündoğan* sözü - “s rassvetom... na Vostok...” istifadə olunub.

Şair Azərbaycan dilində birinci misra üçün elə sintaktik konstruksiya seçir ki, *gündoğan* sözü lüğətdəki şəkildən fərqli qrammatik funksiyada istifadə edilsin. *Qiblegah*, (Kəbə) sözüylə əlaqə bu xüsusdə reallaşır və birinci misra dərindən mənə daşıyır: “Koqda solnçe rojdaet Kaabu...”, yaxud “koqda rassvet rojdaet Kaabu”. Şair burada diqqəti günəşin doğması vaxtına, dua zamanına yönəldir (ərəbcə bu “fəcr” — “dan yeri söküləndə şəfəq” adlanır). Müsəlman dua edərkən nə Şərqi, nə də Qərbi üzünü tutur. O üzünü Allahın varlığından və qüdrətindən xəbər verən müqəddəs Məkkəyə tərəf çevirir. Sayat Nova buna görə insanları çəkindirərək deyir: *Qoy Kəbəyə kəc baxanlar qorxsunlar*. Bu sözlər dua vaxtı qanunları gözləməyə çağırır. İslamda namaz zama-

ni istənilən hərəkətə xüsusi əhəmiyyət verilir. C.Sübhən qeyd edir ki, İmam Qəzəli özünün sufiyyə aid məşhur “İhya əl-Ülum” əsərinin bütün bir bölməsini təhərət və namaza həsr etmişdir və orada o, bu hərəkətlərin mənəvi izahını və hər bir hərəkətin icrasının daxili əhəmiyyətini verməyə çalışır. Məsələn, dua edən üzünü Məkkəyə sarı çevirdiyindən danışarkən o söyləyir: “Bu üzün başqa istiqamətlərdən Allahın Evinə sarı dönməkdir. Siz hesab edirsiniz ki, qəlbinizi başqa işlərdən Allahın işlərinə sarı çevirmək arzuolunmazdır? Bəlaya düşərsiz! Zira, bu istəkdən yüksək heç nə yoxdur. Bu zahiri hərəkətlərlə yalnız daxili fəallığın işə salınmasıdır”.

Sayat Nova elə həmin fikri qısa şəkildə ifadə etmişdir. Müqayisə edək “bəlaya düşərsiz” - İmam Qəzəli; *qoy qorxsunlar* - Sayat Nova.

İslamın qiblegahı Kəbəyə ehtiram göstərmək, ondan uzaqlaşmağı böyük günah sayan şair bu sözləri söyləyir - Sayat Nova din İsayi inkar etməz, ermənidir. Bu misralar burada rusca tərcümədə olduğu kimi əvvəlki mənanı vermir - harada ki İsanın və onun adı çəkilir. Azərbaycanca mətn Sayat Novanın İsanın etiqad etdiyi dini rədd etmədiyini açıq-aşkar göstərir (bununla Sayat Nova bütün dinlərə və onun ardıcılalarına dözümlü və ehtiramını göstərir). Bu oxunuşda “o ermənidir” ifadəsi qətiyyətlə Sayat Novaya deyil, İsayiyə aiddir.

İsayi xüsusi ismi erməni ruhaniləri arasında geniş yayılmışdı. Məsələn, İ.Q.Çavqavadze özünün “Erməni alimləri və feryad eden daşlar” kitabında Sayat Nova dövründə İsayi adlı məşhur erməni partiyasının adını çəkir. Görünür, Soyat Nova elə məhz ondan danışır.

Beləliklə, azərbaycanca “Dədə olan” şeiri şairin erməni dininin nümayəndəsi kimi danışmadığını göstərir. “Sayat Nova din İsayi inkar etməz, ermənidir” kimi cümləni ermənilərin dininə meyli olmadığına görə qınanan adam söyləyə bilərdi.

Şairin təxəllüsünün şərhinin müxtəlif variantlarını nəzərdən keçirərək və onun şeirlərinə müraciət edərək bu qənaətə gəlirik: Sayat Nova sufi ideyalarını Tiflisdə yayaraq bunu bütün xristian və müsəlman cəmiyyəti üçün əlçatan etməyə çalışırdı. O, təkcə azərbaycanca, farsca, türkcə deyil, həm də gürcüce və ermənəcə şeirlər yazan şair kimi məşhur olmuşdur. Bu ona *Yeni ulduz* - Nova adlanmağa ixtiyar verirdi. “Bilmirsən” şeirində Sayat Nova özünü “ulduz” adlandırır. *“Bəlkə əgər əli ilə bəxt ulduzum təmiz sönər”*.

Adına gəldikdə isə V.Nalbandyan şairin adının “... Arutyun olduğunu söyləyir (erməni dilinin Tiflis dialektində — Arutin). Şairin adının azərbaycanca səslənməsinə “Vaxtıdır” və “Ulduzların istisilə” şeirlərində rast gəlirik. Özü də ermənicədən tərcümədə —

Artun, gürcücədən isə — Harut kimi ifadə olunur. Üstünlüyü gürcüce şeirə verdik, belə ki, Q.Şakulaşvilinin tədqiqatı bizi buna əmin etdi. O yazır: “Yerevan əlyazması Sayat Novanın özünün redaksiyası altında icra edilərsə də, burada çoxlu düzəliş və təhriflər var və bunları Teymuraza məxsus əlyazmadan istifadə edərək düzəltmək olar”.

Birinci və sonuncu beytləri göstərək: *İndi deyim özüm kiməm?
Nədir işim, nədir peşəm?
Harutinəm, təxəllüsüm Sayat Nova -
mən bəxti kəm!
Savadım var, əlifbeyi
mən də yaxşı öyrənmişəm.
Göylərə də çatar sözüm,
təravəti heç vaxt solmaz.*

Harut adının özü dini mənşəyə malikdir. Quranda iki mələk Harut və Marut adlanır.

Şeyx Sayat Nova - Harut Seyidin poetik yaradıcılığında hər nəğmənin ideyası soydaşları azərbaycanlıların gələcək nəsline azərbaycanlı və müsəlman olduğunu çatdırmaqdır. Şair bizə anladır ki, hələ həyatda ikən onu erməni “aşığı”, erməni qriqoryan dinindən olan erməni kimi təqdim edəcəklərini bilirdi. Və əsas məqsədindəki ikinci istiqamət Vətəninə — **Azərbaycana** qayıtmaq olmuşdur.

Artıq bu gün sözügedən elmi əsərin müəllifləri və rəyçilərinin, Azərbaycanın elmi və ictimai elitasının fikrincə, azərbaycanlı, müsəlman XVIII əsrdə Tiflisdəki sufi qaradışlığının Şeyxi Sayat Novanın öz Harut Seyid adıyla azərbaycanlıların böyük və çoxmiqonlu ailəsinə qaytarılması üçün adamlar atılmasının vaxtı çatmışdır.

Məqalənin ruscadan tərcüməsi
Ülfət KÜRÇAYLININDIR.